

Przygotowania do przejęcia władzy w województwie pomorskim przez polską administrację państwową /1919 - styczeń 1920/

Kształtowanie się zasad organizacji administracji państwowej w Polsce w 1919 r.

Na polityczne znaczenie zorganizowania sprawnej administracji państwowej na ziemiach byłego zaboru pruskiego, które miały zostać przyznane Polsce traktatem pokojowym, zwracał uwagę Roman Dmowski w początkach maja 1919 r., w liście do Stanisława Grabskiego². Zadanie to nie było proste do zrealizowania w państwie, w którym nie było własnych nowożytnych tradycji administracyjnych, w którym obowiązywały, odziedziczone po państwach zaborczych, trzy różne systemy prawno-administracyjne. Przy tym bardzo dotkliwie odczuwano brak osób z wyższym wykształceniem, nie mówiąc już o doświadczonych urzędnikach i pracownikach administracyjnych. Poważne zagrożenia dla procesu tworzenia własnego systemu administracyjnego wypływały także z sytuacji gospodarczej. Panujący kryzys gospodarczy z jednej strony utrudniał budowanie struktur organizacyjnych władz, a z drugiej stawiał przed nimi nowe, bardzo trudne zadania, od których rozwiązania zależał rozwój sytuacji społeczno-politycznej w odbudowującej się Polsce.

Pierwsze polskie rozważania polityczne o administracji państwowej sprowadzały się do próby rozstrzygnięcia kwestii tempa integracji i unifikacji administracyjno-prawnej ziem polskich. Jak wykazała sejmowa dyskusja o administracji państwowej w dniu 14 III 1919 r.³ złe doświadczenia Polaków z często represyjną działalnością władz zaborczych wy-

¹ Mgr Stanisław Błażejewski - Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.

² M. Kulakowski, *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień*, Staraniem Instytutu Romana Dmowskiego w Ameryce, nakładem Gryf Publications LTD, Londyn 1972, t. II, s. 156.: *Staje przed nami niesłychanie ważna kwestia zarządu tymi ziemiemi*. Ze względu na to, że to kraj znacznie wyższej kultury, niż reszta Polski i że pozostawał pod administracją bardzo wysokiego typu, zaprowadzenie nieudolnej administracji na sposób Królestwa doprowadziłby do skandalu /a pośrednio odbiły się na plebiscycie w mazurskich powiatach, które by na pewno dał fisco/. Wobec tego dziś trzeba już się zająć urzędzeniem tej sprawy, Trzeba mieć gotową do przeprowadzenia w Sejmie natychmiast po podpisaniu traktatu „Ustawę o tymczasowym zarządzie Ks. Poznańskim, Śląskiem i prowincją Prus Królewskich”.

³ W dniu 14 III 1919 r., w Sejmie Ustawodawczym dyskutowano wniosek grupy posłów z Stanisławem Głabińskim na czele w sprawie obsady stanowisk w służbie administracyjnej państwa polskiego.

woływały, najczęściej w środowiskach partii lewicowych, a także w samym rządzie, dążenie do jak najszybszego zbudowania własnego systemu administracyjno-prawnego, z jednolicie zorganizowanymi we wszystkich dzielnicach państwa urzędami administracyjnymi, działającymi poprzez polskich urzędników, w oparciu o polskie prawo administracyjne takie samo we wszystkich dzielnicach⁴. Także na posiedzeniu rządu wyrażono początkowo przekonanie, że nie jest możliwe „sprawowanie administracji w różnych częściach kraju na różnych zasadach”. Dlatego Rada Ministrów miała zostać uprawniona do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy w przedmiocie zmiany obowiązujących dotąd w poszczególnych dzielnicach Polski przepisów dotyczących organizacji władz państwowych i samorządowych⁵.

W Sejmie projekt rządu spotkał się z silną opozycją ze strony posłów Związku Ludowo-Narodowego. Stanowisko takie było inspirowane przede wszystkim przez środowiska polityczne byłego zaboru pruskiego. W początkach 1919 r. sytuacja prawno-administracyjna tych ziem była zróżnicowana. W znacznej części Wielkopolski w efekcie zwycięskiego powstania, faktyczną władzę sprawował Komisarjat Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. Reprezentował on także interesy Polaków zamieszkujących tereny będące nadal pod władzą państwa niemieckiego. Rada Ministrów 27 III 1919 r. powzięła uchwałę powierzającą Komisarjатовi NRL w Poznaniu „rolę organu, który by przygotował się z ramienia rządu polskiego do objęcia władzy administracyjnej w całym byłym zaborze pruskim z chwilą ustalenia granic zachodnich Polski”. We wspomianej uchwale rząd podał Komisarjатовi pod rozagę sprawę przekazania władzy „jednej osobie w charakterze generalnego delegata rządu z dodaniem mu rady przybocznej spośród miejscowej ludności”⁶.

Podpisanie traktatu pokojowego zmusiło władze polskie do przyśpieszenia przygotowań prawnych przejęcia ziem zaboru pruskiego oraz podjęcia ostatecznych ustaleń w tym względzie. Wniosek nagły Ministra Spraw Wewnętrznych na posiedzenie rządu w sprawie powołania Władysława Seydy na „Jeneralnego Delegata Rządu dla byłej Dzielniczy Pruskiej” nie został zaakceptowany⁷.

W samym rządzie sprawa organizacji administracji w terenie wywoływała ostre i spory; czy władza ma być w pełni skoncentrowana w rękach jednego przedstawiciela rządu czy też zdecentralizowana w różnych urzędach tworzonych przez poszczególne ministerstwa. Zasadniczą dyskusję na ten temat rząd podjął 5 VII 1919 r. przy okazji omawiania sprawy zorganizowania władz II instancji na terenie byłego Królestwa. Jedni ministrowie preferowali system zdecentralizowany, czyli system odrębnych urzędów terenowych, podległych poszczególnym ministerstwom. Inni natomiast, na czele z Stanisławem Wojciechowskim,

⁴ Biblioteka Sejmowa, Sprawozdanie stenograficzne (dalej cyt. Bib. Sej., Sprawozdania) z 14 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 14 marca 1919, k. 739-764.

⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej cyt. ANN), Protokoły posiedzeń Rady Ministrów z lat 1918-1939, protokół nr 93 z 8 IV 1919 r.

⁶ O sytuacji prawnej i politycznej Wielkopolski w latach 1918-1920 zobacz m.in. K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Poznań 1972, s. 120 (dalej cyt. K. Dembski) oraz A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielniczy pruskiej (1919- 1922)*, Poznań 1995, s. 251.

⁷ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu (dalej cyt. Bib. Racz.), Materiały Władysława Seydy, rkps 3525: Wniosek MSW był oparty na propozycjach Komisarjatu NRL do rządu w tej sprawie, wystosowanych 3 VII 1919 r.

proponowali system scentralizowany, wyrażający się skoncentrowaniem władzy II instancji w ręku wojewody. Dopiero w obliczu konieczności podjęcia przez rząd jakichkolwiek ustaleń, w drodze głosowania zaakceptowano pośrednią zasadę, iż należy dążyć do przekazania wojewodzie jak największej władzy⁸.

Przyjęcie zasad organizacji administracji państwowej przez rząd nadało kierunek pracom legislacyjnym w Sejmie. Ich efektem była m.in. „Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej”. Postanawiała ona m.in. o utworzeniu Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej z siedzibą w Warszawie, jako naczelnego organu władzy administracyjnej dla Wielkopolski i Pomorza, z pewnymi uprawnieniami ustawodawczymi w zakresie koniecznego dostosowania pruskiego systemu administracyjnego i prawnego do potrzeb państwa polskiego. Na jej mocy zostały utworzone dwa województwa: poznańskie dla obszaru Wielkiego Księstwa Poznańskiego i części powiatów namysłowskiego i sycowskiego oraz pomorskie dla pozostałych terenów byłej dzielnicy pruskiej „obecnie już do Państwa Polskiego przyłączonych”. Ustawa postanawiała o przekazaniu najwyższej władzy administracyjnej na terenie województwa w ręce wojewody i nadaniu mu uprawnień pruskich prezesów prowincji i regencji. Władzę miał sprawować przy pomocy urzędu wojewódzkiego. Dotychczasowe pruskie przepisy prawne oraz system władz powiatowych, samorządowych i administracji specjalnej miał być zachowany, a tylko w miarę potrzeb, stopniowo polonizowane. Spod kompetencji M.b.Dz.P. wyłączone zostały sprawy wojskowe, celne i polityki zagranicznej. Decyzje w sprawie wyłączenia spod kompetencji Ministerstwa innych spraw i przekazania ich właściwym rzeczowo ministerstwom miała podejmować Rada Ministrów. W ten sposób rząd uzyskał realny wpływ na tempo procesów unifikacji ziem b. dzielnicy pruskiej z resztą kraju⁹.

W myśl ustawy o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej w administracji polskiej na terenie województwa pomorskiego miały obowiązywać następujące zasady:

1. Organizacją przygotowania przejścia zarządu Pomorza miał kierować Minister b.Dz.P. wraz z podległymi mu władzami.
2. Najwyższą władzą polityczną o obszernych kompetencjach był wojewoda pomorski, sprawujący swe funkcje za pomocą urzędu wojewódzkiego.
3. Zachowano dotychczasowy system władz powiatowych oraz urzędów wydzielonych.
4. Obowiązywać miały dotychczasowe prawo administracyjne z niewielkimi tylko korektami.

⁸ AAN, Protokoły posiedzeń Rady Ministrów z lat 1918-1939. Posiedzenie Rady Ministrów w dniu 5 VII 1919 r. Przyjęte zasady to: 1. Na okres przejściowy nie należy łączyć powiatów różnych zaborów; 2. Należy podzielić teren Królestwa Kongresowego na 7 okręgów (utworzono 5); 3. Warszawa ma stanowić osobny okręg miejski; 4. Miasto Łódź należy włączyć do okręgu łódzkiego; 5. Naczelnik władz drugiej instancji ma nosić nazwę wojewody; 6. Wojewodzie należy udzielić jak największej władzy. Efektem przyjętych zasad była Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji, (Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919, Nr 65, poz. 395).

⁹ Dziennik Praw 1919, nr 64 poz. 385.; Andrzej Gulczyński, op. cit., s. 251.

Ustalenie zasad przejęcia Pomorza przez Polskę Porozumienia polsko-niemieckie

Postanowienia traktatu pokojowego precyzowały tylko ogólne zasady przekazania Polsce ziem b. zaboru pruskiego. Dla rozstrzygnięcia wielu kwestii szczegółowych konieczne były szczegółowe rokowania polsko-niemieckie, które toczyły się od lipca 1919 r. w Toruniu, Gdańsku i Berlinie. Zakończyły się podpisaniem kilka porozumień w sprawach zasad przekazania władzy, regulacji spraw urzędniczych i innych szczegółowych spraw administracyjnych¹⁰. W dniu 24 X 1919 r. zawarto w Berlinie „Porozumienie w sprawie wojskowego przekazania terenu Polsce”. Ustalono w nim, że przekazywanie rozpocznie się siódmego dnia po złożeniu w Paryżu dokumentów ratyfikacyjnych traktatu pokojowego, a zakończy po 19 dniach. Określono także zasady przejmowania ziem przez Polskę¹¹.

Sposób przekazania zarządu cywilnego ustalała umowa polsko-niemiecka z 25 X 1919 r. Ustanawiała ona instytucje komisarzy państwowych na szczeblu rejencji i województwa, komisarzy generalnych w powiatach oraz komisarzy szczegółowych dla poszczególnych instytucji. Jeszcze przed wycofaniem się wojsk niemieckich miało dojść do sporządzenia protokołów przekazania urzędów przez komisarzy polskich i niemieckich. Przekazaniu podlegał cały znajdujący się majątek państwowy, a więc nieruchomości wraz ze znajdującym się w nich wyposażeniem. W rokowaniach polsko-niemieckich uregulowane zostały także tymczasowo sprawy komunikacji, przesyłek pocztowych i telekomunikacji¹².

Dla rozwoju sytuacji w administracji w okresie przejściowym duże znaczenie miały postanowienia zawarte w podpisanym 9 XI 1919 r. „Polsko-niemieckim układzie, co do tymczasowego unormowania spraw urzędniczych”. Pragnąc uniknąć nagłej zmiany w administracji i sądownictwie uzgodniono szereg szczegółowych zasad dotyczących „chwilowego zatrzymania [...] urzędników niemieckich na ich dotychczasowych stanowiskach” Strona polska w rokowaniach z Niemcami musiała się liczyć- jak to stwierdził główny polski negocjator dr Władysław Wróblewski- „z brakiem polskich sił urzędniczych na ziemiach b. zaboru pruskiego”. Szczególnie obawiano się negatywnych skutków braku doświadczonych niższych urzędników i funkcjonariuszy w funkcjonowaniu sądownictwa, kolei, poczty i telegrafu. Rząd niemiecki zobowiązał się do wywarcia nacisku na urzędników, aby „gwoli należytego postępu czynności urzędowych sprawowali dalej swe obowiązki przez okres dwóch miesięcy”. Tymczasowy charakter tego rozwiązania podkreślony został przez to, iż

¹⁰ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, sygn. 248, s. 45-50; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt. APB). Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku (dalej cyt. PNRL G), sygn. 9, s. 5-9; sygn. 22, s. 82-8: Ze strony polskiej rokowania prowadzili przede wszystkim przedstawiciele Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej, a następnie MbDzP, w tym początkowo Stefan Łaszewski. Stanowisko strony polskiej w sprawie szeregu było uzgadniane często komisyjnie na wewnętrznych konferencjach. Informacje o pierwszych rokowaniach polsko-niemieckich przedstawił dr Władysław Wróblewski na 118 posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 28 X 1919 r. Informacje o pierwszych ustaleniach w rokowaniach PNRL podawał także pomorskim radom ludowym.

¹¹ APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu (dalej cyt. UWP), sygn. 3024: odpis umowy.

¹² Umowa polsko-niemiecka o wycofaniu wojsk z odstąpionych obszarów i oddanie zarządu cywilnego, Paryż 25 listopada 1919 r. [w:] *Zbiór umów i układów zawartych między rządem polskim i niemieckim w Berlinie i w Paryżu w roku 1919 i styczniu 1920*, Poznań 1920, s. 21-37.

urzędnicy niemieccy nie musieli składać polskiej przysięgi służbowej. Miało ich obowiązywać tylko złożenie oświadczenia na piśmie, że sumiennie wykonywać będą wszystkie obowiązki w służbie polskiej. Strona polska zobowiązała się do zabezpieczenia bezpieczeństwa urzędników niemieckich i ich interesów majątkowych¹³.

Do sprawnego przejścia władzy na Pomorzu, obok zorganizowania agend administracji i ustalenia ogólnych norm prawnych, niezbędne było wcześniejsze rozdzielenie zadań na poszczególne władze i ustalenia pierwszych ich czynności urzędowych. Należało przede wszystkim dokonać rozdziału zadań i kompetencji administracji państwowej i wojska polskiego.

Kształtowanie się zasad przejmowania Pomorza przez władze cywilne i wojskowe

Przygotowania wojskowe do przejścia Pomorza rozpoczęły się w lipcu- sierpniu 1919 r., kiedy to został opracowany „Projekt planu zajęcia ziem przyznanych Polsce” oraz powołano Dowództwo Okręgu Generalnego Pomorze z tymczasową siedzibą we Włocławku. Zadanie przejścia ziem Pomorza powierzono wojskom podlegającym utworzonemu w tym celu Dowództwu Frontu Pomorskiego pod dowództwem gen. Józefa Hallera¹⁴.

Władze wojskowe w pierwszych swych projektach dotyczących zarządzania Pomorzem po włączeniu do państwa polskiego znacznie odbiegały od planów MbDzP. Zakładały dominującą rolę wojska w procesie unifikacji Pomorza z resztą kraju. Za formułowaniem takich poglądów miały przemawiać sygnały wywiadowcze płynące z Niemiec o przygotowaniach do niemieckiego powstania zbrojnego¹⁵.

Punktem wyjścia do dyskusji nad stanem prawnym, jaki należy wprowadzić podczas zajmowania Pomorza, był plan opracowany w dniu 12 X 1919 r. przez komisarza rządu przy sztabie Frontu Mazowieckiego. Autor tego planu przewidując bierny opór ludności niemieckiej i urzędników, którzy na stanowiskach pozostaną w stosunku do zarządzeń władz polskich, postulował oddanie administracji wewnętrznej w ręce komendantów armii okupacyjnej na okres mniej więcej 6-10 miesięcy. Po tym okresie dopiero miał się rozpocząć rozdział kompetencji pomiędzy wojskiem, a administracją cywilną reprezentowaną przez wojewodę i starostów¹⁶. W środowiskach wojskowych pojawiały także inne mniej skrajne opinie na wymieniony temat. Ppłk Filip Lubicz Kochański oceniał, że „okupacja nie natrafi na żadne przeszkody”. Nie wykluczał jednak, że „małe, samowolnie zorganizowane oddziały nie zechcą się poddać konieczności i spróbują nie tylko stawiać opór”¹⁷.

¹³ AAN, Rada Ministrów, protokół 118 posiedzenie w dniu 28 X 1919 r.: informacja dr W. Wróblewskiego.

¹⁴ Bliżej o wojskowych aspektach przejścia Pomorza patrz: *Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Cz. II Rewindykacja Pomorza i Wielkopolski 1920 r. Wybór dokumentów wojskowych*. Wstęp, wybór i opracowanie I. Polak, B. Polak.

¹⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Akta Dowództwa Frontu Pomorskiego (dalej DFP), sygn. 31: Telegram Sztabu Generalnego Oddziału III do DFP w Skierniewicach z 28 X 1919 r.

¹⁶ Bibl. Racz., Materiały Władysława Seydy, rkps 3523: pismo II Oddziału Sztabu Dowództwa Frontu Mazowieckiego do Ministra Spraw Wewnętrznych z 17 X 1919 r.

¹⁷ Bibl. Racz. Materiały W. Seydy, rkps. 3523: Sprawozdanie z pobytu w Gdańsku w czasie od 10-20 X 1919 r. ppłka Filipa Lubicz Kochańskiego z Dowództwa Frontu Mazowieckiego.

Pierwsza konferencja władz cywilnych i wojskowych w sprawie uzgodnienia stanu prawnego podczas zajmowania Pomorza, zwołana została przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w dniu 22 X 1919 r., nie dała konkretnego rezultatu. Rozstrzygnięcia w tej sprawie przyniosła konferencja zwołana do Poznania w dniu 10 XI 1919 r. Postanowiono na niej o wprowadzeniu niezbędnych zmian do pruskiej ustawy o stanie oblężenia oraz ustalono, że przejście administracji na władze cywilne powinno się dokonywać automatycznie w miarę ich instalowania. Postanowiono jednocześnie stan prawnego, który miał obowiązywać nie nazywać stanem oblężenia¹⁸. W dniu 23 XII 1919 r. minister W. Seyda wydał rozporządzenie wprowadzające zmiany w pruskiej ustawie o stanie oblężenia. Stanowiło ono, że Rada Ministrów, a w nagłych przypadkach tymczasowo Minister B.Dz.P, mogą wprowadzić stan oblężenia dla poszczególnych miejscowości lub większych obszarów. Wtedy władza w dziedzinie bezpieczeństwa publicznego i sądownictwa przechodziła na władze wojskowe, które mogły wydawać rozporządzenia ograniczające prawa obywatelskie, takie jak prawo stowarzyszenia się, organizowania zgromadzeń, wydawania prasy, zabraniające tworzenia sądownictwa nadzwyczajnego i chroniące wolności osobiste¹⁹.

Ostatecznie jednak nie wydano przepisów pozbawiających cywilne władze administracyjne wszelkiej władzy w pierwszym okresie przejmowania Pomorza. Generał J. Haller w rozkazie w sprawie kompetencji władz wojskowych i cywilnych na obszarze woj. pomorskiego stwierdził, że: „Tymczasowy zarząd województwa pomorskiego sprawują: Dowództwo Frontu Pomorskiego z ramienia Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego i Województwo Pomorskie z ramienia Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej.” Do kompetencji władz wojskowych należały: operacje wojskowe, pobór do wojska, kwaterunek i aprowizację wojska, nadzór nad ruchem granicznym oraz zabezpieczenie, ale przy współdziałaniu władz cywilnych, bezpieczeństwa publicznego. W tej ostatniej grupie spraw władze wojskowe miały prawo aresztowania osób cywilnych, przeprowadzania rewizji w dzień i w nocy, zatrzymywania listów, ograniczania ruchu wewnętrznego i granicznego, konfiskaty pism nielegalnych, rozbrajania ludności, zakazywania zebrań i manifestacji, zamykania stowarzyszeń, ustanowienia sądów tymczasowych. Natomiast do władz cywilnych należały wszystkie inne sprawy ustawowo dla nich przewidziane²⁰.

Organami Frontu Pomorskiego, które miały realizować wskazane powyżej zadania, były: dowództwa wyższych jednostek taktycznych, Dowództwo Okręgu Generalnego „Pomorze” i jego organy, ekspozytury informacyjne, wojskowe władze kolejowe oraz komendy posterunków powiatowych. Zadania o charakterze administracyjnym miały wypełniać przede wszystkim komendanci posterunków powiatowych, którzy mieli być reprezentantami Dowództwa Frontu Pomorskiego w zakresie zabezpieczenia zadań wojska w powiecie

¹⁸ APB, UWP, sygn. 230: protokół konferencji; Bib. Rac., rkps 3523: Memorial w sprawie zaprowadzenia stanu wyjątkowego na Pomorzu względnie zmian, które będzie trzeba wprowadzić w pruskiej ustawie o stanie oblężenia.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej dotyczące zmian pruskiej ustawy o stanie oblężenia. z 23 XII 1919 r. oraz Rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej dotyczące uchylecia mocy obowiązującej przepisów § 5 l.1- 6 ustawy o stanie oblężenia [w:] Dz U MbDzP nr 2 z 16 I 1920 r.s.13- 20, 21- 25.

²⁰ CAW, DFP, sygn. 41: Rozkaz nr 1 II „Kompetencja władzy wojskowych i cywilnych na obszarze woj. pomorskiego”; odpis rozkazu także w Aktach PSA w Toruniu sygn. 1.

oraz pośrednikami między powiatowymi władzami cywilnymi i wojskowymi we wszystkich sprawach współdziałania tych władz wymagających²¹.

W sprawie wzajemnego związku komendanta posterunku powiatowego i starosty instrukcja wojskowa postanawiała: „W dziedzinie bezpieczeństwa publicznego komendant posterunku powiatowego komunikuje rozporządzenia Dowództwa Frontu Pomorskiego staroście i wydaje w porozumieniu ze starostą rozporządzenia własne”. Gdyby do porozumienia nie doszło komendant posterunku powiatowego mógł wydawać rozporządzenie na własną odpowiedzialność, a w przypadkach nagłych (np. zbrojnego oporu) obejmować komendę nad służbą bezpieczeństwa w powiecie. Starosta zarządzenia władz wojskowych winien wykonywać niezwłocznie, posługując się podległymi mu służbowo organami wykonawczymi: strażą ludową i żandarmerią krajową. Miał tylko prawo odwołania się do wojewody pomorskiego. Obwieszczenia obowiązujące ogół ludności miały ogłaszać władze cywilne. W myśl postanowień rozkazów gen. J. Hallera starostowie mieli mieć tylko pośredni wpływ na sprawy bezpieczeństwa publicznego. Władze wojskowe były zobowiązane we wszystkich problemach bezpieczeństwa na terenie powiatu porozumiewać się ze starostą i zasadniczo uzyskać jego zgodę na proponowane działania²².

Przygotowując się do zajęcia Pomorza władze wojskowe zwracały także uwagę na zachowanie się wojska podczas zajmowania województwa oraz jego stosunek do miejscowej ludności. W wydanej przez Naczelne Dowództwo WP w końcu października 1919 r. instrukcji o „postępowaniu z władzami cywilnymi i ludnością w czasie okupacji Prus Królewskich” stwierdzano jednoznacznie: „Przy przeprowadzaniu zajmowania przyznanych nam ziem traktatem wersalskim wojska nasze muszą zachować się nadzwyczaj poprawnie w stosunku do miejscowej ludności, zarówno polskiej, jak i niemieckiej. Należy unikać wszystkiego, co może doprowadzić do scysji z ludnością”. Wojska miały być żywione z własnych zapasów, zabraniano wszelkich rekwizycji. Kwaterować miały przede wszystkim w budynkach rządowych. Zakwaterowanie w budynkach prywatnych miało się odbywać tylko za pośrednictwem władz komunalnych i za odpłatnością według dotychczasowych przepisów niemieckich²³. Sądownictwo w zakresie naruszania przepisów o stanie oblężenia miało być wykonywane przez sądy tymczasowe podległe Wydziałowi Sprawiedliwości Dowództwa Frontu Pomorskiego z siedzibą w Toruniu²⁴.

²¹ APB, UWP, sygn. 270: Pismo Urzędu Łącznikowego przy Komisarzu Okręgu DFP nr 1 z 30 I 1920 r. do Województwa Pomorskiego; odpis rozkazu Naczelnego dowództwa Wojska Polskiego nr 4356-II z 9 II 1920 „Kompetencje władz wojskowych i cywilnych na obszarze województwa pomorskiego”.

²² APB, Akta Prokuratury Sądu Apelacyjnego w Toruniu (dalej cyt. PSA), sygn. 1, s. 4-8: Rozkaz nr 5 IIg.204/1 z 19 XII 1919 r. „Instrukcja dla komendantów posterunków powiatowych”; CAW, DFP, sygn. 41; Bib. Rac., rkps 3523.

²³ CAW, DFP, sygn. 2: Instrukcja nr 4802-III z 26 X 1919 r.

²⁴ APB, PSA sygn. 1.

Pierwsze agendy administracji polskiej województwa pomorskiego Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku i polskie rady ludowe

Podjęcie bezpośrednich przygotowań organizacyjnych zmierzających do utworzenia polskiej administracji państwowej na Pomorzu Nadwiślanyim było możliwe dopiero po ogłoszeniu postanowień traktatu pokojowego oraz po uchwaleniu ustawy o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej. Jednak już wcześniej, bo od listopada 1918 r. Polacy na Pomorzu, tak jak i w całym zaborze pruskim, zorganizowali się w polskich radach ludowych, organizacjach podejmujących w coraz większym zakresie funkcje administracyjne. W odezwie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu z 14 XI 1918 r. do zadań powiatowych rad ludowych zaliczono m.in.: czuwanie nad utrzymaniem ładu, porządku oraz bezpieczeństwa publicznego oraz porozumienie się „z dotychczasowymi władzami celem współdziałania w kierownictwie sprawami publicznymi”. Rady miały także własne organy bezpieczeństwa w postaci straży ludowych, tworzone z nakazu Sejmu Dzielnicowego w miejscowościach zamieszkałych ludność polską²⁵.

Powiatowe rady ludowe na Pomorzu uznawały zwierzchnią władzę Komisariatu NRL w Poznaniu, wybranego przez Sejm Dzielnicowy obradujący w Poznaniu w dniach 3- 5 XII 1918 r. W Gdańsku 13 XII 1918 r. podjął działalność Podkomisariat NRL, który z ramienia Komisariatu NRL w Poznaniu miał koordynować działalność rad ludowych na Pomorzu. Na jego czele stanął Stefan Łaszewski, pełniący jednocześnie funkcję komisarza NRL w Poznaniu. Jego zastępcą, kierującym bieżącą działalnością, został dr Józef Wybicki. Komisariat prowadził bardzo zróżnicowaną działalność. Obok czynności o charakterze organizacyjnym w polskim ruchu narodowym, zajmował się sprawami przemysłu, handlu, oświaty i prasy. W pierwszym okresie dominowały problemy związane z obroną polskich interesów narodowych. Podpisanie traktatu pokojowego w Wersalu w końcu czerwca 1919 r. zmieniło zasadniczo warunki działania rad ludowych oraz zadania, jakie miały realizować. Stawały się ośrodkami, które przygotowywały połączenie Pomorza z resztą kraju. Zadanie obrony i reprezentacji ludności polskiej zostało rozszerzone o takie sprawy, jak: współdziałanie w organizowaniu struktur polskiej administracji, przygotowanie kadr urzędniczych, obrona interesów gospodarczych państwa polskiego i przygotowanie procesu przejmowania władzy. Rząd niemiecki zgodził się także na wznowienie działalności Podkomisariatu NRL w Gdańsku oraz uznał powiatowe rady ludowe za oficjalną reprezentację „ludu polskiego” oraz zgodził się, by delegowani z jej ramienia współpracownicy brali udział w zarządzie powiatów i miast. Przyznano Podkomisariatom uprawnienia zastępstwa „konsulatu” rządu polskiego. Nie przysługiwało im prawo czynności urzędowych i nie wolno im przeszkadzać władzom rządu niemieckiego w ich czynnościach urzędowych. Tak samo nie wolno było radom ludowym się mieszać w „kompetencje urzędów rządowych i komunalnych”²⁶.

²⁵ Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu w grudniu 1918 r., Poznań 1918, s. 6-7, 83-84.

²⁶ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 45, k. 3-7. Bliższą charakterystykę działalności Podkomisariatu i całego ruchu polskie-

Podkomisariat NRL w Gdańsku wznowił swą działalność oficjalną 13 VIII 1919 r. Dużo miejsca w działalności polskich rad ludowych i Podkomisariatu zajmowały także sprawy gospodarcze związane z ograniczeniem wywozu żywności i innych towarów z Pomorza oraz z zabezpieczeniem majątku państwowego przed jego wywozem do Niemiec. Podkomisariat posiadał rozbudowaną sieć kurierską oraz swe przedstawicielstwo w Warszawie²⁷.

Pierwsze kroki podejmowane przez rady ludowe i Podkomisariat w celu zbudowania struktur polskiej administracji państwowej na Pomorzu sprowadzały się do ewidencjonowania osób pragnących podjąć pracę w polskich urzędach, sądownictwie, szkolnictwie, leśnictwie, na poczcie i kolei. W tym celu w prasie polskiej i niemieckiej ukazały się stosowne ogłoszenia. Od września 1919 r. do 20 I 1920 r. wpłynęło około 4000 zgłoszeń. Rejestrowano także urzędników niemieckich, którzy nie chcieli podjąć pracy w Polsce oraz tych, których państwo polskie nie powinno zatrudniać ze względu na ich dotychczas wrogie zachowanie w stosunku do Polaków. Następowala także rozbudowa struktury organizacyjnej Podkomisariatu. Posiadał on takie wydziały, takie jak: „generálny”, szkolny, sądownictwa, techniczny i elektryfikacji oraz oddziały: kolejowy, pocztowy, administracyjny oraz dział paszportowy podporządkowany jednocześnie polskiemu konsulowi generalnemu w Berlinie. W większości były to załóżki przyszłych polskich władz i instytucji województwa pomorskiego²⁸.

Bardzo ważne znaczenie z punktu widzenia przygotowań do przejścia Pomorza miało powołanie w okresie od 11 VIII do 8 IX 1919 r. polskich delegatów powiatowych przy landratach i nadburmistrzach. Z polecenia Podkomisariatu kandydaci na delegatów byli typowani przez powiatowe rady ludowe. Wybór ten podlegał akceptacji M.b.Dz. P. i Naczelnego Prezesa Prowincji Prusy Zachodnie. Powołano ogółem 18 delegatów przy landratach oraz 2 przy nadburmistrzach w Toruniu i Grudziądzu. Delegatami zostawali najczęściej miejscowi ziemianie, lekarze, księża i adwokaci. Polscy delegaci przy władzach pruskich podlegali Podkomisariatowi w Gdańsku, który też wypłacał im pensje²⁹.

Działalność polskich delegatów przy władzach pruskich, obok pierwotnego zadania dbania o interesy ludności polskiej, miała niezwykle ważne znaczenie z punktu widzenia prowadzonych przygotowań do utworzenia polskiej administracji. Delegaci w codziennej swej pracy poznawali organizację urzędu i czytali bieżącą korespondencję urzędową, a więc możliwość zapoznania się z bliska z różnymi tajnikami urzędowania władz powiatowych. Tym samym stawali się dobrymi kandydatami do objęcia stałych funkcji w przyszłej administracji polskiej³⁰.

go w latach 1918-1920 zawiera m. in. opracowanie M. Wojciechowskiego, *Powrót Pomorza do Polski 1918-1920*, Warszawa 1981, s. 44-62. Podkomisariat kontynuował swą działalność także w okresie, gdy władze pruskie zlikwidowały jego oficjalne struktury.

²⁷ APB, PNRL w Gdańsku, sygn.18a ; M. Wojciechowski, op. cit., s. 151-163. O działalności rad ludowych i ich przygotowaniach do przejścia Pomorza przez Polskę patrz. też: J. Karnowski, *Organizacja i działalność powiatowej Rady Ludowej na Powiat Chojnicki*, „Zabory-miesięcznik regionalny poświęcony sprawom Ziemi Zaborskiej”, r. 2, nr 3, s. 1-8.

²⁸ APB, UWP, sygn. 2151, s. 23-35, sygn. 1115: wykazy urzędników, okólniki i informacje Podkomisariatu.

²⁹ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 21, s.105; Akta UWP, sygn. 230: pismo Podkomisariatu do MbDzP z 12 X 1919 r. w sprawie mianowania delegatów. Landrat nie chciał dopuścić burmistrza Warczaka z Kamienia i dr Rzepnikowskiego z Lubawy.

³⁰ APB, UWP sygn. 2151, s. 16: Komunikat Podkomisariatu do rad ludowych z 15 VIII 1919 r. w sprawie zadań delegatów.

Powołanie wojewody i innych urzędników pomorskich

Prace wokół zorganizowania administracji polskiej na Pomorzu prowadzone przez rady ludowe nie mogły dać ostatecznych rezultatów bez udziału przedstawicieli rządu polskiego. Władzą uprawnioną ustawowo do prowadzenia tego rodzaju działań było Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej. Dlatego też na adres Władysława Seydy, od 15 VIII 1919 r. szefa tego resortu, specjalny memoriał w tym względzie skierował Stefan Łaszewski. Proponował on w nim podjęcie przez Radę Ministrów w jak najszybszym terminie decyzji w sprawie wyznaczenia siedziby władz województwa pomorskiego, mianowania wojewody i starosty krajowego pomorskiego oraz oddania do dyspozycji wojewody środków na tymczasowe wydatki administracyjne w wysokości 5 milionów marek polskich. Szybkie podjęcie działań wokół zorganizowania administracji – zdaniem Stefana Łaszewskiego – miało pozwolić „uniknąć wybryków, które miały rząd polski w podobnie trudne postawić położenie jak na Górnym Śląsku”³¹.

Rząd polski zwlekał jednak z konkretnymi decyzjami w sprawach przedstawionych przez Stefana Łaszewskiego. Źródłem tej sytuacji należy upatrywać przede wszystkim w fakcie, iż władza, która miała się nimi zająć, sama była dopiero we wstępnym stadium organizacji. Dopiero w dniu 17 X 1919 r. Naczelnik Państwa wraz z pierwszą nominacją wyższych urzędników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej mianował Wojewodą Pomorskim Stefana Łaszewskiego³².

Nominacja ta była uznaniem dla dotychczasowej działalności Stefana Łaszewskiego w radach ludowych i jako komisarza Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej. Nie wszyscy jednak na Pomorzu popierali jego kandydaturę. Część działaczy związanych z Blokiem Stronnictw Ludowych w Prusach Królewskich i Książęcych na czele z J. Czyżniewskim zaproponowała Ministrowi b. Dz. P. kandydaturę Jana Brejskiego³³. W połowie października do przygotowań struktur polskiej administracji na Pomorzu włączyło się Ministerstwo b.Dz.P. W dniu 15 X 1919 r. w celu ujednoczenia prac „około przejścia Prus Zachodnich” poprosiło Podkomisariat w Gdańsku o sprawozdanie ze stanu przygotowań w tym względzie. Zainteresowane było przede wszystkim sprawami personalnymi, w tym dotychczasowymi zobowiązaniami Podkomisariatu oraz przewidywanym zapotrzebowaniem na wyższych urzędników i pracowników biurowych³⁴. Po zebraniu informacji M.b.Dz.P. w dniu 24 X 1919 r. nakreśliło zadania dla wojewody S. Łaszewskiego. Przed przyjęciem Pomorza należało zdaniem Ministerstwa przygotować:

1. Szczegółowy plan organizacji urzędu wojewódzkiego z wyszczególnieniem kompetencji każdego oddziału i decernatu.

³¹ Bib. Rac., Materiały W. Seydy, rkps 3523.

³² Dz U MbDzP nr 28 z 4 VI 1920, s. 592.

³³ Bibl. Rac., Materiały W. Seydy, rkps 3523: Protest przeciwko uchwale tzw. Bloku Stronnictw Ludowych w Prusach Królewskich i Książęcych w sprawie mianowania wojewody w osobie Jana Brejskiego, Warszawa 17 X 1919 r. Władysław Seyda znalazł wyjście z tych rodzących się sporów personalno-politycznych, proponując Jana Brejskiego na podsekretarza stanu w M bDzP, odpowiedzialnego za sprawy pracy i opieki społecznej.

³⁴ APB, Akta UWP, sygn. 230, s. 415; PNRL w Gdańsku, sygn. 15, s. 5, 99.

2. Pomieszczenia dla biur władz wojewódzkich.
3. Nominacje kierowników wydziałów urzędu wojewódzkiego, starostów i „wszelkich komisarzy rządowych”
4. Sposób rozwiązania problemów samorządu.
5. Projekty rozporządzeń wojewody i starostów o przejściu administracji i odezwo do ludności.
6. Schematy protokołów przejścia władzy przez przedstawicieli polskich od urzędników niemieckich.
7. Rozporządzenia w sprawie uregulowania tymczasowo kwestii języka urzędowego w administracji³⁵.

Przygotowanie struktur organizacyjnych władz wojewódzkich postępowało wolno. Większość bieżących spraw związanych z przygotowaniem kadr i bazy materiałowej musiał nadal wykonywać Podkomisariat, który tylko był uprawniony do prowadzenia prac na terenie jeszcze niemieckiej prowincji Prusy Zachodnie. Bieżące decyzje Podkomisariatu była uzgadniana z wojewodą S. Łaszewskim i Ministerstwem. Koszty przygotowań prowadzonych przez Podkomisariat ponosiło państwo polskie.

Pomorski Urząd Wojewódzki do czasu przejścia władzy miał swą siedzibę w Poznaniu. Początkowo obok wojewody zatrudnieni byli tylko urzędnicy biurowi. Dopiero 20 XII 1919 r. Ministerstwo mianowało Stanisława Tempskiego zastępcą wojewody. W styczniu 1920 r., przed przeniesieniem urzędu na teren Pomorza, na stanowiska kierownicze decernentów i starszych decernentów w urzędzie wojewódzkim zostali mianowani: Jan Stonawski, Wiktor Łopianowski, Bolesław Lipski, Adam Mizgalski³⁶. Kłopoty z obsadą stanowisk kierowniczych wiązały się z brakiem odpowiednich kandydatów wśród miejscowej inteligencji. Wojewoda S. Łaszewski uważał, jak wspominał S. Tempski, że urzędy powinny być obsadzone wyłącznie przez „tubylców”³⁷.

Ważnym zadaniem, wręcz niezbędnym, było zorganizowanie administracji politycznej na terenie powiatów. Zgodnie z ustawodawstwem niemieckim ciężar administrowania powiatem spoczywał na landratach. Od sprawności ich działania w dużym stopniu zależało pomyślne realizowanie zadań przez całą służbę państwową. Dlatego pruscy landraci byli w większości z wykształcenia prawnikami, dobrze przygotowanymi do administrowania powiatami. Wojewoda Łaszewski nie dysponował w ogóle tak przygotowanymi urzędnikami. Najlepszymi kandydatami na stanowiska starostów, jak to już zaznaczono, byli polscy delegaci przy landratach. Oni to też w większości otrzymali 27 XII 1919 r. nominacje na stanowiska komisarycznych starostów powiatowych. Wśród nominacji wysłanych 8 I 1920 r. z Poznania nie było dokumentu dla starosty powiatu złotowskiego (późniejszy powiat sępoleński) i burmistrza Chojnic. Mianowany ostatecznie komisarycznym burmi-

³⁵ Ibidem, s. 471.

³⁶ DzU MbDzP nr 28 z 4 VI 1920, s. 592.

³⁷ *Wspomnienia Stanisława Tempskiego, wicewojewody pomorskiego*, [w:] Powrót. Dokumentacja ustanowienia suwerenności polskiej na Pomorzu w latach 1918-1920. Wyboru dokonali Jan Belkot i Mieczysław Wojciechowski, Toruń 1988, s. 159.

strzem Chojnic dr Alojzy Sobierajczyk w dniu przejmowania władzy mógł wylegitymować się tylko telegraficzną nominacją.

W pierwszych decyzjach personalnych w administracji pomorskiej możemy zaobserwować dążenia do powoływania na kierownicze stanowiska w administracji politycznej, przede wszystkim w starostwach, jak i też we władzach bezpieczeństwa publicznego, osób pochodzących z terenu województwa, które znały miejscowe prawo i miejscowe stosunki polityczne. Wśród pierwszych starostów komisarycznych nie było nikogo spoza Pomorza. Pewnym wyjątkiem było mianowanie Józefa Włodka z Mławy na stanowisko komisarycznego prezydenta Grudziądz. Nie zawsze pierwsze nominacje starościńskie były trafne. Pierwsza zmiana na stanowisku starosty powiatowego miała miejsce w powiecie kartuskim. Pomimo jednak zastrzeżeń niektórych miejscowych środowisk politycznych jej przyczyną było mianowanie tej samej osoby przez dwa ośrodki władzy na różne stanowiska. Niektórzy kandydaci już w chwili nominacji wzbudzali zastrzeżenia, jak np. nominacji adwokata Emila Sobieckiego w Kartuzach wzbudziła sprzeciw miejscowej rady ludowej. Podkomisariat w tej sprawie uznał, że wkrótce po przejściu powiatu przez władze polskie, należy postarać się o innego starostę³⁸.

Przed przejściem władzy na Pomorzu władze polskie otrzymały w listopadzie 1919 r., w myśl porozumienia się z rządem niemieckim możliwość delegowania swych „mężów zaufania” przy innych niemieckich urządach takich jak: Naddyrekcja Poczty, Naddyrekcja Cel, Dyrekcja Kolei w Gdańsku, Prowincjonalnym Kolegium Szkolnym w Gdańsku, Wydziałach Szkolnych przy rejencjach w Gdańsku i Kwidzynie. W pełnomocnikach tych państwo polskie zyskiwało osoby, które przygotowały przejście poszczególnych urzędów i uzyskały minimum wiedzy niezbędnej do pokierowania ich działalnością po przekazaniu władzy. Delegatami polskimi najczęściej zostawali szefowie lub współpracownicy właściwych wydziałów i oddziałów Podkomisariatu NRL w Gdańsku³⁹.

Ważnym elementem w tworzonym polskim systemie władz na Pomorzu była policja, organ władz cywilnych odpowiadający za sprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego, potrafiący wymusić realizację postanowień władz. Pierwsze formacje policyjne, chociaż w większości tworzone od nowa, były w dużym stopniu kontynuacją niemieckiego systemu władz bezpieczeństwa. Do niego nawiązywała tworzona od lipca 1919 r. II brygada Żandarmerii Krajowej, pełniąca służbę na Pomorzu, a także różne policje komunalne podległe burmistrzom⁴⁰.

³⁸ Dz.U. Woj.P. R.1:1920, nr 1, s.15; APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 15, s. 39; sygn.527, s. 4; sygn., 4685: pismo ks. Sądziaka z Kartuz z 10 XI 1919 r.; UWP, sygn. 1157, s. 1-7, sygn. 4685: protest ks. Sadowskiego z 10 XI 1919 r.; Dlatego zaraz po objęciu powiatu 10 II 1920 wojewoda w trybie nadzwyczajnym, tylko mając ustną zgodę ministra Seydy, poprosił Franciszka Esden Tempkiego, właściciela Ostrowitego, o natychmiastowe objęcie funkcji starosty komisarycznego. Inny kandydat na to stanowisko Leon Piekarski, wytypowany swego czasu przez radę ludową, odmówił objęcia funkcji starosty Mecenasa Emil Sobiecki, został mianowany prezesem Sądu Okręgowego w Starogardzie.

³⁹ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 21, s. 105; Akta UWP, sygn. 2151, 230: pismo Podkomisariatu do MbDzP z 12 X 1919 r. w sprawie mianowania delegatów. Landrat nie chciał dopuścić burmistrza Warczaka z Kamienia i dr Rzepnikowskiego z Lubawy.

⁴⁰ O tworzeniu policji państwowej województwa pomorskiego zobacz m. in. J. Kutta, *Policja w Polsce odrodzonej: Wielkopolska i Pomorze, 1918-1922: geneza, organizacja, funkcjonowanie*, Bydgoszcz 1994, s. 29-41.

Przygotowania do podjęcia urzędowania. Pierwsze spory o siedzibę władz wojewódzkich

Dla organizatorów polskiej administracji państwowej województwa pomorskiego poważnym utrudnieniem było pozostawienie poza granicami państwa polskiego Gdańsk i Kwidzyna, dotychczasowych siedzib władz prowincjonalnych i rejencyjnych. Należało zbudować od podstaw materialną bazę ich działania. Wpierw trzeba było wyznaczyć miasto na siedzibę władz, ażeby- jak pisał S. Łaszewski jeszcze przed jesienią 1919 r. „wyszukać mieszkania i biura zakupić, wziąć w dzierżawę, a co najmniej upatrzyć sobie odpowiednie domy”⁴¹.

W toczącej się dyskusji na temat siedziby władz wojewódzkich brane były pod uwagę zasadniczo dwa miasta: Grudziądz i Toruń. Bydgoszcz, która przez niektórych już w tym czasie była proponowana jako siedziba władz administracyjnych województwa pomorskiego, została na mocy ustawy z 1 VIII 1919 r. pozostawiona w województwie poznańskim. Za Bydgoszczą jako stolicą województwa pomorskiego, przemawiały między innymi istniejące tam budynki rejencyjne. Jednak delegaci polscy przy landratkach prowincji Prusy Zachodnie w listopadzie 1919 r. prawie jednomyślnie opowiedzieli się przeciw tej propozycji. Także S. Łaszewski nie popierał tego rozwiązania⁴².

Za Grudziądzem, jako przyszłą stolicą województwa, przemawiało jego lepsze położenie bliżej centrum geograficznego województwa, dobre połączenia komunikacyjne oraz fakt, iż był to najsilniejszy ośrodek przemysłowy regionu. Warmiński Komitet Plebiscytowy uważał, że umieszczenie tu władz wojewódzkich przyspieszy polonizację tego silnie zgermanizowanego miasta. Przez to stanie się ono ośrodkiem promieniującym polskością na tereny plebiscytowe. Środowiska toruńskie natomiast uważały, że ich miasto ma nie gorszą komunikację i jest także prężnym polskim ośrodkiem gospodarczym. Toruńska rada ludowa w swym memoriale do rządu polskiego argument niekorzystnego położenia na skraju województwa próbowała interpretować odmiennie twierdząc, że w przyszłości ułatwi to zacieranie granic zaborczych w podziale administracyjnym i przyspieszy integrację Pomorza z resztą kraju. Twierdzono też, że katolickie Zjednoczenie Zawodowe Polskie dzięki swym wpływom na terenie miasta gwarantuje władzom polskim spokój społeczny, gdyż „trzyma rzesze ludu roboczego silnie pod swym wpływem narodowym”⁴³. S. Łaszewski, a za nim minister W. Seyda, optowali za Toruniem. Argument, który zaważył na decyzji o pozostawieniu władz w Toruniu był zawarty w słowach S. Łaszewskiego: „Województwo Pomorskiego-kresowe musi od razu nosić piętno polskiej ziemi”⁴⁴.

⁴¹ K. Halicki, *Polityczna w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Łódź 2015, s. 487; E. Grabowiecki (red.), *Dziesięciolecie służby bezpieczeństwa w Polsce Odrodzonej. Służba bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu*, [w:] *Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Pomorza*, s. 351-352.

⁴² Bib. Rac., Materiały W. Seydy, rkps 3523: pismo wojewody pomorskiego S. Łaszewskiego do M.b.Dz.P. z 6 III 1920 r.: stwierdzając „gdyby stolicą województwa pomorskiego przeniesiono poza granice dawnych Prus Zachodnich, ludność pomorska czułaby się pokrzywdzona”.

⁴³ Bib. Rac., Materiały W. Seydy, rkps 3523: kopie pism magistratu m. Torunia do Prezydenta Rady Ministrów z 18 II i 22 II 1920 r.; APB, Akta UWP, sygn. 230: kopia pisma Karola Popiela do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 12 I 1920 r. w sprawie umieszczenia władz wojewódzkich w Grudziądzu.

⁴⁴ Bibl. Rac., Materiały W. Seydy, sygn. 3523: pismo S. Łaszewskiego do M.b.Dz.P. z 28 VIII 1919 r.: „Każdy obcoziemiec, który do stolicy województwa przybędzie [...] winien się czuć na polskiej ziemi, w otoczeniu polskiego ludu,

Problem siedziby władz województwa pomorskiego należał do tych spraw administracyjnych, które wywoływał dużo emocji społecznych i to także po przyłączeniu Pomorza do Polski. Ostatecznie w Toruniu umieszczono urząd wojewódzki, a w Grudziądzu władze wojskowe. Początkowo na siedzibę władz wojewódzkich przeznaczono bardzo skromne pomieszczenia w prywatnym budynku przy ul. Słowackiego 15. Brak odpowiednich lokali w Toruniu zdecydował o umieszczeniu siedziby Izby Skarbowej w Grudziądzu⁴⁵.

Tymczasowe struktury organizacyjne

Ważnym elementem przygotowań do podjęcia urzędowania było opracowanie struktury organizacyjnej i zakresu kompetencji komórek urzędu wojewódzkiego, który skupiał w sobie zakres działania dwóch samodzielnych urzędów. Według zaleceń Ministerstwa miał być zorganizowany na podobieństwo Rejencji w Poznaniu. 11 I 1920 r. S. Tempski zastępca wojewody pomorskiego wydał „Rys podziału pracy w biurach Województwa Pomorskiego”. Ta wstępna instrukcja kancelaryjna nie precyzowała jednak organizacji urzędu⁴⁶.

Dopiero 2 II 1920 r. S. Tempski wydał „Instrukcję tymczasową dla Województwa Pomorskiego w Toruniu”, regulującą organizację i funkcjonowanie biurowości urzędu⁴⁷. Instrukcja ustanawiała podział urzędu wojewódzkiego na 5 wydziałów: 1. Prezydzialno-administracyjny; 2. Szkolnictwa i Wyznań Religijnych; 3. Dóbr Państwowych i Podatków Bezpośrednich; 4. Robót Publicznych; 5. Regulacji Wisły.

Wydziały branżowe Urzędu miały powstać w większości z przekształcenia odpowiednich wydziałów Podkomisariatu NRL w Gdańsku. Elementem przygotowań w tym względzie było przeniesienie w listopadzie i grudniu 1919 r. ich miejsc urzędowania z Gdańska do Torunia. W Toruniu przy ul. Szkolnej 23 został umieszczony wydział sądownictwa, a wydział techniczny i elektryfikacji oraz administracji i poczty przy ul. Leśnej 15. W Gdańsku pozostawiono nadal część wydziału administracyjno-politycznego zajmującą sprawami aprowizacyjnymi i samorządowymi załatwianymi w Naczelnym Prezydium Prowincji Zachodnio Pruskiej w Gdańsku. Tam też pozostawiono wydział kolejowy, gdyż siedziba Dyrekcji Kolei dla województwa pomorskiego miała nadal znajdować się w Gdańsku⁴⁸.

Znaczenie prowadzonych przez Podkomisariat przygotowań organizacyjnych dla stworzenia struktur urzędu wojewódzkiego widoczne jest przede wszystkim w przypadku Wydziału Technicznego. Wydział ten w listopadzie 1919 r. po przeniesieniu do Torunia został podzielony na 5 samodzielnych decernatów: architektoniczny, druku, melioracji,

polskich kupców, polskiej inteligencji. Tych zaś jest w Toruniu pokaźna liczba, a w Grudziądzu prawie nic”

⁴⁵ S. Obrzud, *Organizacja władz i urzędów skarbowych na Pomorzu w roku 1920*, [w:] *Księga Pamiątkowa Polskiej Administracji Skarbowe w Wielkopolsce i na Pomorzu*, Poznań-Grudziądz 1930, s. 11-143.

⁴⁶ APB, Akta UWP, sygn.268, s. 73-93. O kształtowaniu się przepisów kancelaryjnych i organizacji Urzędu zobacz: M. Dereszynska Romaniuk, *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919-1939*, Warszawa 1998, s. 234.

⁴⁷ APB, UWP, sygn. 269, s. 27- 71.

⁴⁸ APB, UWP sygn. 2150: informacja Podkomisariatu na zjazd delegatów powiatowych rad ludowych w dniu 28 XI 1919 r.; „Kurier Poznański” nr 260 z 11 XI 1919 r.

katastralny, elektryfikacji. Utworzony na jego bazie Wydział Robót Publicznych urzędu wojewódzkiego miał podobną strukturę organizacyjną Wydział Szkolny Podkomisariatu dał początek Wydziałowi II - Szkolnictwa i Wyznań Religijnych Urzędu Wojewódzkiego. Polscy delegaci przy niemieckich władzach szkolnych i pracownicy Podkomisariatu, po przejściu Torunia przez Polskę, kontynuowali dalej pracę, jako polscy urzędnicy państwowi. W końcu 1919 r. często nie można było jednoznacznie rozdzielić spraw wykonywanych przez Podkomisariat i oficjalne struktury urzędu wojewódzkiego. Stanisław Tempski mianowany oficjalnie zastępcą wojewody w styczniu 1920 r. podpisywał także korespondencję wydziału generalnego Podkomisariatu⁴⁹. W ramach przygotowań do zorganizowania polskiej administracji na Pomorzu w Podkomisariacie podejmowano także prace zmierzające do wprowadzenia zmian w podstawowym podziale administracyjnym na gminy. Opracowano projekt podziału powiatów województwa pomorskiego na duże gminy, podobne do tych jakie funkcjonowały w byłym zaborze rosyjskim i austriackim. Ostatecznie jednak w całym zaborze pruskim pozostawiono dotychczasowy podział administracyjny⁵⁰.

Nie wdając się w tym miejscu w bliższą analizę przygotowanych struktur organizacyjnych władz i ich obsady personalnej należy stwierdzić, iż w styczniu 1920 r. przygotowania do przejęcia władzy były dalekie od ukończenia. Urzędy nie miały pełnej obsady personalnej, o czym świadczyło łączenie kilku, nieraz bardzo istotnych decernatów w rękę jednego urzędnika. Także przygotowane początkowo w prywatnym budynku w Toruniu niewielkie pomieszczenia na siedzibę władz trudno uznać za wystarczające.

W latach 1919-1920 wydanych zostało szereg rozporządzeń, których celem było dostosowanie władz i urzędów w byłym zaborze pruskim do systemu administracyjnego tworzonego w innych dzielnicach Polski, a także do nowego podziału administracyjnego b. zaboru pruskiego. To dążenie do ujednoczenia nazw administracji zarządzającej lasami państwowymi sprawiło, iż dotychczasowym oddziałom leśnym rejencji, nie zmieniając ich zadań i zależności od władz administracji ogólnej, nadano nazwę dyrekcji lasów państwowych⁵¹.

Do nowych warunków dostosowano dotychczasowe prowincjonalne organy kolegialne podejmujące decyzje przede wszystkim w zakresie sądownictwa administracyjnego. I tak w miejsc rad prowincjonalnych utworzono wojewódzkie rady administracyjne, a w miejsce wydziałów obwodowych przy rejencji wojewódzkie sądy administracyjne. Względem tych władz wojewoda otrzymał uprawnienia przysługujące uprzednio prezesom prowincji i rejencji⁵². Niemieckie prowincjonalne kolegia szkolne oraz oddziały rejencyjne dla spraw szkolnych i wyznaniowych złączone zostały w jeden urząd o nazwie komisji dla spraw wyznaniowych i szkolnych, na czele której stał urzędnik z tytułem prezesa. Komisja była jednak częścią urzędu wojewódzkiego i podlegała wojewodzie⁵³.

⁴⁹ APB, UWP sygn. 230, s. 225- 231.

⁵⁰ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 1: Projekt uwzględnił skład narodowościowy mieszkańców.

⁵¹ Rozporządzenie o organizacji zarządu lasów państwowych w byłej dzielnicy pruskiej, Dz U MbDzP r.1, poz.69, s. 173.

⁵² Rozporządzenie dotyczące utworzenia wojewódzkich rad administracyjnych oraz wojewódzkich sądów administracyjnych z 21 II 1920. Dz. U Mb.Dz P nr 10 z 13 III 1920 r. poz. 81.

⁵³ Rozporządzenie z 16 I 1921 r. o połączeniu dotychczasowego Prowincjonalnego Kolegium Szkolnego, oddziałów dla spraw szkolnych i wyznaniowych oraz decernatów dla szkół zawodowych każdego województwa b. dzielnicy pruskiej

Kłopoty z kandydatami na urzędników

Tworzenie struktur polskiej administracji na Pomorzu w oparciu o własne kadry narodowe było bardzo trudne. Z tego też względu już Sejm Dzielnicowy obradujący w grudniu 1918 r. w Poznaniu w jednej ze swych uchwał wyrażając przekonanie, że „przejęcie administracji i sądownictwa w przyszłej Polsce jest jedną z rzeczy najważniejszych” wzywał wszystkich Polaków pochodzących z ziem b. zaboru pruskiego do dyspozycji rządu polskiego, chociażby miało się to wiązać z ich osobistymi stratami materialnymi. Jednocześnie potwierdził konieczność zatrzymania w służbie polskiej części urzędników niemieckich, pod warunkiem jednak, że nauczą się języka polskiego⁵⁴.

Przed szybkim zwalnianiem urzędników niemieckich już w jesieni 1919 r. ostrzegąło M.b.Dz.P., obserwując pogorszenie się sytuacji w urzędach pocztowych w Wielkopolsce po szybkim zwolnieniu Niemców⁵⁵. Ten punkt widzenia stał u podstaw stanowiska polskich delegatów w rokowaniach polsko niemieckich w sprawie zatrzymania części urzędników niemieckich⁵⁶.

Nawet jednak w przypadku stanowisk nie politycznych M.b.Dz.P. dążyło do ograniczenia zatrudniania Niemców. Widzimy to w przypadku propozycji wojewody o zatrudnieniu dr Heislera z Grudziądza na stanowisko decernenta ubezpieczeń w urzędzie wojewódzkim. Ministerstwo sprzeciwiło się, motywując, iż nie jest on fachowcem i nie zna języka polskiego. Ten ostatni argument nie przeszkadzał przy zatrudnianiu Karola Mohra na stanowisku naczelnika Wydziału Domen i Podatków Bezpośrednich. Chociaż nie znał on także języka polskiego, to niewątpliwie był doświadczonym urzędnikiem. Wcześniej był radcą w pruskiej Rejencji Bydgoskiej⁵⁷.

Potrzeba dalszego zatrudniania urzędników niemieckich była w sprzeczności z nastrojami ludności polskiej, postulującej szybką polonizację kadr urzędniczych. Już w okresie rokowań polsko- niemieckich J. Wybicki był zmuszony opublikować w prasie pomorskiej uspakajacie komunikaty, zapewniające społeczeństwo, iż strona polska nie pójdzie na zbyt duże ustępstwa w spawach urzędniczych. Zapewnił jednocześnie, że „wszyscy urzędnicy polityczni (landraci, pierwsi burmistrzowie” będą zastąpieni przez Polaków, a na innych zatrzyma się Niemców według potrzeby⁵⁸.

Zadania organizatorów administracji państwowej na Pomorzu było utrudnione nie tylko z uwagi na brak dobrze przygotowanych kandydatów na urzędników, ale także przez

w komisji dla spraw wyznaniowych i szkolnych. DzU MbDzP nr 10, poz. 90.

⁵⁴ Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu w grudniu 1918 r., Poznań 1918, s. 6-7, 83-84.

⁵⁵ APB, Akta PSA sygn. 1: W. Seyda 31 III 1920 r. wydał rozporządzenie, w którym wyjaśniał podległym władzom, że „O ile rząd niemiecki do 1 kwietnia b. r. do 6 wieczorem nie przedłoży propozycji o przedłużeniu umowy urzędniczej o trzy miesiące, uważa się wszelkie pertraktacje z rządem niemieckim w sprawach urzędniczych za bezprzedmiotowe”.

⁵⁶ AAN, PRM, protokół 118 posiedzenia Rady Ministrów z 28 X 1919 r.

⁵⁷ APB, UWP sygn. 390, s. 61, 91 oraz sygn. 876: akta personalne K. Mohra.

⁵⁸ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 9, s. 1-9. Dr. Władysław Wróblewski, prowadzący rokowania w swym sprawozdaniu na posiedzeniu Rady Ministrów podkreślał, że u podstaw dążeń strony polskiej do zapewnienia wykwalifikowanych funkcjonariuszy niższych w administracji leśnej, kolejowej i pocztowo-telegraficznej, chociaż by Niemcami, były obawy o niekorzystnych dla Polski wynikach plebiscytów w przypadku niewątpliwego pogorszenia się funkcjonowania komunikacji czy łączności.

fakt, iż musieli uwzględniać panujące na Pomorzu nastroje nieufności do obcych, w tym także pochodzących z poznańskiego.

Przed przejściem władzy przygotowane były tylko niektóre wydziały. Część decernatów nie miała w ogóle obsady. S. Tempski, pełniący funkcję zastępcy wojewody i naczelnika wydziału I był początkowo decernentem, czyli kierownikiem samodzielnej komórki organizacyjnej, w 3 decernatach: personalnym, generalnym oraz kontroli urzędów i urzędników. Także A. Mizgalski obok spraw decernatu samorządowego miał zajmować się decernatem policji i policji budowlanej. Decernentem administracji starostw został Jan Stonawski, były starosta w administracji austriackiej⁵⁹.

Przygotowania do spolszczenia miejscowego samorządu

W niemieckiej prowincji Prusy Zachodnie obok administracji państwowej istniał rozbudowany system władz samorządu terytorialnego i zawodowego. Ustawa z 1 VIII 1919 r. nie wprowadzała w tym systemie zmian. Dopiero rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 8 I 1920 r. o tymczasowej organizacji samorządu komunalnego w województwie pomorskim upoważniało administrację państwową do zawieszania działalności władz samorządowych i mianowania władz komisarycznych. I tak obowiązki i prawa Starosty Krajowego b. Prowincji Zachodnio Pruskiej miał wykonywać Komisaryczny Starosta Krajowy, mianowany na propozycję Ministra b.Dz.P. przez Naczelnika Państwa. W miejsce Sejmu i Wydziału Prowincjonalnego miał zostać utworzony Tymczasowy Wydział Krajowy, do którego członków mianował Ministra b.Dz.P., Wojewoda mógł także powołać tymczasowe rady powiatowe w miejsce sejmików i wydziałów powiatowych. Dotychczasowi burmistrzowie mieli urzędować nadal, ale w każdej chwili mogli zostać usunięci decyzją władz administracyjnych. W miejsce usuniętych można było mianować komisarycznych burmistrzów. Decyzją Ministra b. Dzielnicy Pruskiej można było rozwiązać rady i magistraty miejskie oraz powołać w ich miejsce tymczasowe rady miejskie i tymczasowe wydziały wykonawcze. W przypadku małych miast liczących do 10 tys. mieszkańców mógł to uczynić wojewoda.

Komisaryczny starosta otrzymał prawo usuwania dotychczasowych sołtysów i mianowania w ich miejsce komisarycznych. Sołtysi natomiast mieli prawo, a na zarządzenie starosty obowiązek, nie wykonywać uchwał kolegialnych władz gminnych, jeśli uznali, iż te przekraczają uprawnienia lub zagrażają „dobru państwa albo gminy”. Rady miały możliwość odwołania się do starosty lub wojewody w przypadku zawieszenia mocy ich uchwał. Okres tymczasowy w samorządzie miał trwać aż do przeprowadzenia nowych wyborów samorządowych na podstawie nowej ordynacji wyborczej⁶⁰.

Za rozwiązaniem dotychczasowych władz samorządowych przemawiało przede wszystkim dotychczasowe zdominowanie ich przez Niemców⁶¹. Powołanie komisarycz-

⁵⁹ APB, UWP, sygn. 230: m. in. schemat organizacyjny Urzędu Wojewódzkiego.

⁶⁰ Dz. U. M.b.Dz.P. nr 3 z 24 I 1920 r. Rozporządzenie o tymczasowej organizacji samorządu komunalnego w województwie pomorskim podpisane 8 I 1920 r. przez ministra W. Seydę.

⁶¹ Nie dysponujemy dokładnymi statystykami w tym względzie. Pewien obraz może dać nam statystyka wyznaniowa

nych zarządów było konieczne dla prowincjonalnych organów samorządowych, gdyż w większości miały one siedzibę w Gdańsku. W tym przypadku pierwszym zadaniem władz komisarycznych było zabezpieczenie interesów majątkowych strony polskiej. Władze niemieckie dążyły, o ile było to technicznie możliwe, do wywiezienia majątku samorządowego z terenów przyznanych Polsce. Z tego też względu jedną z pierwszych polskich nominacji na Pomorzu było mianowanie 23 X 1919 r. dr Józefa Wybickiego komisarycznym starostą krajowym. Reprezentował on polskie interesy samorządowe w rozmowach ze stroną niemiecką. W pierwszych miesiącach w pracach pomorskiego samorządu wojewódzkiego dominowały problemy rozliczeniowe z Niemcami. Władze polskie początkowo dążyły do wspólnej administracji samorządowej z Wolnym Miastem Gdańskiem i terenami plebiscytowymi. Dlatego też Wybicki dostał zgodę na stałe urzędowanie w Gdańsku. W Toruniu przez krótki czas funkcjonowała praktycznie tylko ekspozytura Starostwa Krajowego. Tymczasowy Wydział Krajowy został powołany przez Ministra b.Dz.P. w dniu 20 I 1920 r.⁶².

Po bezprawnym, zdaniem strony polskiej, rozwiązaniu niemieckiej Zachodnio Pruskiej Izby Rolniczej Naczelnik Państwa w dniu 23 X 1919 r. mianował Kazimierza Esden Tempskiego komisarycznym prezesem Pomorskiej Izby Rolniczej. Jego zadaniem było przejęcie agend i majątków izby niemieckiej. Zadanie to nie było proste, gdy się zważy, iż trzeba było Izbę organizować od podstaw, mając do dyspozycji tylko skromne środki finansowe otrzymane od rządu polskiego. Mniej problemów miała strona polska z Izbą Rzemieślniczą w Grudziądzu. Interwencja zatrudnionego w niej Polaka, Franciszka Bischoffa, zapobiegła wywiezieniu mienia Izby, w tym dokumentów niezbędnych w urzędowaniu⁶³.

Przygotowanie uroczystego przejścia władzy i ogłoszenia pierwszych decyzji

Tryb przejmowania władzy został wcześniej ustalony. Na całym Pomorzu przejmowanie władzy przez państwo polskie składało się z dwóch zasadniczych części, których pierwszą, mniej widoczną czynnością, dokonywaną z reguły jeszcze przed uroczystym przejściem władzy z udziałem wojska i społeczeństwa, było protokółarne przejście zarządu cywilnego. Komisarze szczegółowi niemieccy w pierw przekazali poszczególne budynki, instytucje i urzędy stronie polskiej, a następnie komisarze generalni, czyli landrat ze strony niemieckiej i starosta z polskiej, przekazywali władzę na terenie powiatu i miasta. Komisarzami szczegóło-

funkcjonariuszy samorządowych z 1910 r., kiedy to katolicy, którymi w większości byli Polacy, wśród niższych urzędników stanowili 39,7 %, średnich 27,5 % a wyższych 15 % *Regime politique et administratif Dans la Pologne Prussienne, IV. Volume-I Fascicule de l' Encyclopedie Polnaise publice par le Comite des publications encyclopediques sur la Pologne, Friborg-lausanne 1918, s. 518.*

⁶² APB, UWP, sygn. 322: korespondencja MbDzP z wojewodą S. Łaszewskim i dr J. Wybickim. 5 III 1920 r. Ministerstwo upoważniło J. Wybickiego do urzędowania w Gdańsku „celem przeprowadzenia likwidacji byłej Prowincji Zachodnio-Pruskiej oraz celem równoczesnego załatwienia bieżących spraw administracyjnych”; *Pomorski Wojewódzki Związek Komunalny*, [w:] *Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Pomorza*, s. 289-293.

⁶³ APB, UWP, sygn. Rep 4. Nr 9250: kopia wniosku z 17 X 1919 r. o mianowanie komisarycznego prezesa Pomorskiej Izby Rolniczej; S. Manthey, *Powstanie i działalność Pomorskiej Izby Rolniczej w latach 1920-1930*, [w:] *Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Pomorza*, s. 303-308.

wymi przejmującymi ze strony polskiej byli często osoby w ogóle niezwiązane z przejmowaną instytucją czy władzą. I tak kolej na terenie powiatu chojnickiego przejmował adwokat.

Drugą częścią przejmowania władzy było oficjalne przejście zwierzchnictwa polskiego przez wojsko polskie. Zasady organizowania tych uroczystości zostały wcześniej uzgodnione i przedstawione radom ludowym i miejscowemu społeczeństwu polskiemu. Starostowie mieli witać wojska polskie na granicy swych powiatów, a uroczyste przejście miało odbywać się w mieście powiatowym przed ratuszem. W Toruniu przybywające władze wojewódzkie, na życzenie Łaszewskiego miał witać dr Leon Osowski z Chełmna⁶⁴.

Przejmowanie władzy wiązało się także z ogłoszeniem kilkoma najważniejszych decyzji, które miały zostać ogłoszone ogółu mieszkańcom od chwili przejścia władzy. Z tymczasowymi zarządzeniami władz wojskowych, a także z trybem przejmowania Pomorza zostali zapoznani polscy delegaci przy landratkach oraz prezesi rad ludowych na zjeździe w Grudziądzu w dniu 13 I 1920 r. Zostały one także ogłoszone w pierwszym numerze Dziennika Urzędowego Województwa Pomorskiego, który ukazał się w Toruniu w dniu 24 stycznia 1920 r. Otwierała go Odezwa Naczelnika Państwa z dnia 14 I 1920 r. do obywateli ziem wielkopolskich, pomorskich i śląskich, traktatem wersalskim przyznanych Polsce. Ogłoszono tam także Odezwę Wojewody Pomorskiego z dnia 18 I 1920 r. do mieszkańców Województwa Pomorskiego. Opublikowano także wszystkie podstawowe polskie akta prawne, które miały obowiązywać po przejściu województwa Pomorskiego przez władze polskie⁶⁵. Przepisy prawne, które miały obowiązywać po przejściu Pomorza zostały rozplakatowane w terenie⁶⁶.

W dniu 17 I 1920 r. ukazał się dekret Ministra b. Dzielnicy Pruskiej o przejściu ziem przyznanych Polsce traktatem wersalskim. W miarę ich zajmowania przez wojska polskie władza miała przechodzić na centralne organy Rzeczypospolitej polskiej: sejm, naczelnika państwa i ministrów, a zarząd administracji w zakresie przewidzianym przez ustawę z 1 VIII 1919 r. na Ministerstwo b. Dz. P. i podległe mu władze⁶⁷. Wojewoda wraz z częścią urzędników udał się do Torunia 20 I 1920 r., rozpoczynając uroczyste przejmowanie Pomorza, zakończone uroczystościami zaślubin Polski z morzem w Pucku.

⁶⁴ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 22, s. 1-3.

⁶⁵ APB, Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego, Rok 920 Nr 1 z 24 1920. *Ogłoszono*: Ustawę z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej; Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 23 XII 1919 r. dotyczących zmiany pruskiej ustawy o stanie oblężenia; Rozporządzenia Dowództwa Frontu Pomorskiego z dnia 13 I 1920 r. dotyczące służby bezpieczeństwa; Rozporządzenie Dowództwa Frontu Pomorskiego z dnia 13 I 1920 r. dotyczące materiałów wojskowych; Rozporządzenie Dowództwa Frontu Pomorskiego z dnia 13 I 1920 r. o wydawaniu „Dziennika Urzędowego województw” podlegających Ministerstwu b. dz. Pruskiej”; Ustawa z dnia 20 listopada 1919 r. o walucie w obrębie b. Dzielnicy Pruskiej; Rozporządzenie Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej z dnia 14 1920 r. w sprawach skarbowych dla nowo objętych obszarów; Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 16 I 1920 r. w przedmiocie wywozu i dowozu towarów, dotyczących terytoriów b. dzielnicy pruskiej, nowoprzyjętych przez Polskę, oraz Rozporządzenie Wojewody Pomorskiego dotyczące chorób zakaźnych u zwierząt.

⁶⁶ APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 22, s. 1-3; UWP, sygn. 3024: pismo Podkomisariatu do polskich delegatów przy władzach pruskich z 1 XII 1919 r.

⁶⁷ Dekret Ministra b. Dzielnicy Pruskiej o przejściu ziem przyznanych Polsce traktatem wersalskim z 17 stycznia 1920 r., Dz.U.M.b.Dz.P. Nr 3 z 24 I 1920 r.; APB, PNRL w Gdańsku, sygn. 22, UWP sygn. 390, s. 81-82.

Bibliografia

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Protokoły posiedzeń Rady Ministrów z lat 1918- 1939.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta Prokuratury Sądu Apelacyjnego w Toruniu.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej.
- Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Materiały Władysława Seydy.
- Biblioteka Sejmowa, Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Ustawodawczego.
- Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Akta Dowództwa Frontu Pomorskiego.
- Dembski K., *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Poznań 1972.
- Dereszyńska Romaniuk M., *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919-1939*, Warszawa 1998.
- Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu w grudniu 1918 r., Poznań 1918.
- Dziennik Praw 1919.
- Grabowski E. (red.), *Dziesięciolecie służby bezpieczeństwa w Polsce Odrodzonej*, Warszawa [brak roku wydania, ok. 1928 r.].
- Gulczyński A., *Ministerstwo byłej Dzielnicy pruskiej (1919- 1922)*, Poznań 1995.
- Halicki K., *Policja polityczna w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Łódź 2015.
- Karnowski J., *Organizacja i działalność powiatowej Rady Ludowej na Powiat Chojnicki*, „Zabory-miesięcznik regionalny poświęcony sprawom Ziemi Zaborskiej”, r. 2, nr 3.
- Kułakowski M., *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, Staraniem Instytutu Romana Dmowskiego w Ameryce*, nakładem Gryf Publications LTD, Londyn 1972, t. II.
- Kutta J., *Policja w Polsce odrodzonej: Wielkopolska i Pomorze, 1918-1922: geneza, organizacja, funkcjonowanie*, Bydgoszcz 1994.
- Manthey S., *Powstanie i działalność Pomorskiej Izby Rolniczej w latach 1920-1930*, [w:] Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Pomorza, Toruń 1930.
- Obrzuć S., *Organizacja władz i urzędów skarbowych na Pomorzu w roku 1920*, [w:] Księga Pamiątkowa Polskiej Administracji Skarbowe w Wielkopolsce i na Pomorzu, Poznań-Grudziądz 1930.
- *Pomorski Wojewódzki Związek Komunalny*, [w:] Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Pomorza, Toruń 1930.
- *Regime politique et administratif Dans la Pologne Prussienne, IV. Volume-I Fascicule de l' Encyclopedie Polnaise publice par le Comite des publications encyclopediques sur la Pologne*, Friborg-lausanne 1918.
- *Służba bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu*, [w:] Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Pomorza, Toruń 1930.

- Wojciechowski M., *Powrót Pomorza do Polski 1918-1920*, Warszawa 1981.
- *Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Cz. II Rewindykacja Pomorza i Wielkopolski 1920 r. Wybór dokumentów wojskowych*. Wstęp, wybór i opracowanie I. Polak, B. Polak.
- *Wspomnienia Stanisława Tempkiego, wicewojewody pomorskiego*, [w:] *Powrót*. Dokumentacja ustanowienia suwerenności polskiej na Pomorzu w latach 1918- 1920. Wyboru dokonali Jan Bełkot i Mieczysław Wojciechowski, Toruń 1988.
- *Zbiór umów i układów zawartych między rządem polskim i niemieckim w Berlinie i w Paryżu w roku 1919 i styczniu 1920*, Poznań 1920.